

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
СЪОБЩЕСТВО**

СТАТИИ

ПСИХОСЕКСУАЛНИ ОРИЕНТАЦИИ НА ДЕЦАТА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Рени Христова

Социалните промени в обществото водят и до промени в подходите на възпитание и обучение, налагат преосмисляне на възпитателно-образователните технологии, довеждат до нови концептуални виждания в педагогическата теория и практика. Един сравнително нов за педагогиката проблем са въпросите, свързани с половото и сексуалното възпитание на подрастващите, макар ролята на сексуалното възпитание като определяща психическото равновесие и благополучие на личността да се изтъква още в края на XIX и началото на XX век (З. Фройд, А. Адлер, К. Юнг и др.).

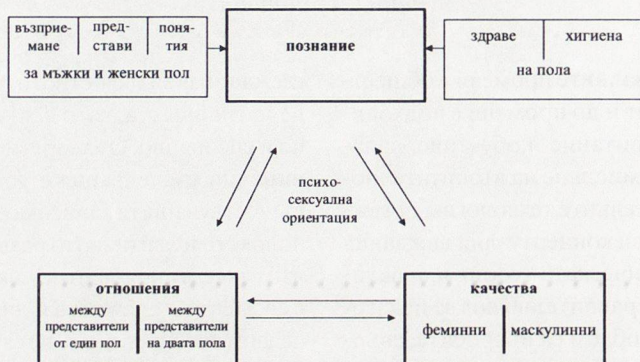
Идеите на З. Фройд – критикувани и отричани, обогатявани и развивани – допринасят за утвърждаване на съвременното разбиране за сексуалността и сексуалното развитие, които не може и не трябва да се раз-

глеждат извън цялостното формиране на личността, като нещо различно и специално. От теоретични и емпирични изследвания е установена съществуващата зависимост между половото и психичното развитие, които изискват половото възпитание да е елемент от сложната и динамична педагогическа система не само в училищна, но и в предучилищна възраст. Осъзнаването на половата принадлежност, психосексуалната ориентация и междуличностните отношения в първите години на детството оказват съществено влияние върху психосексуалното развитие в по-късните етапи на човешкия живот. Доказаната значимост на предучилищния период като градивен в личностното изграждане изисква разбиране и научен подход и към въпросите, свързани с полово-социалната осведоме-

ност, междуполовите отношения и поведението на децата.

Половата идентификация и свързаната с нея психосексуална ориентация са взаимосвързани и обуславят единния процес на половоролево формиране, т. е. формиране на съответстващото на пола поведение. В ш. см. под ориентация се разбира познаването на целите, нормите и техниките на планираното съзнателно поведение (10, 339–340). Изследванията на редица психолози сочат, че още в предучилищна възраст са

налице диференцирани структури на ориентация. Ето защо психосексуалната ориентация като сложен комплекс от цели, норми и техники, свързани с усвояването на характерно за пола поведение е необходимо да се изгражда в първите години на детството. Според Т. Бостанджиев “още от ранно детство започва развитието и формирането на онези психични структури, които имат отношение към пола и половото поведение” (1, 185). В структурата на психичния пол авторът включва три съставки – по-

Схемата отразява насочеността на знанията, отношенията и качествата, поставящи основата на психосексуалните ориентации в предучилищната възраст

лова идентификация, половата роля и психосексуална ориентация, като половата идентификация и половата роля се усвояват от детето до пубертета, а психосексуалната ориентация се диференцира през юношеството.

Ние разглеждаме **психосексуалната ориентация** не като сексуални

предпочитания към определен партньор и проява на “индивидуален полов вкус”, а като **базисен комплекс от знания, отношения и качества, характеризиращи определен тип поведение като маскулинно или феминно.**

Възрастовите предразположения на децата от предучилищна възраст

раст благоприятстват и формирането на психосексуалните им ориентации. Периодът е **сензитивен** както за познавателното, така и за социалното и за личностното развитие на детето.

- Типичната за възрастта *любознателност* обяснява и интереса на детето към опознаване на собственото тяло, включително и на половите органи; откриване на различия в тялото на представителите на другия пол, възникващи въпроси – защо съществуват те?; на какво се дължат?; невъзможност детето само да си отговори.

- *Поведението* на предучилищното дете предимно се формира по подражание на най-близките (мама, татко), на връстниците, на предпочитани и любими герои от телевизионни предавания и филми, проявяващи съответстваща на пола мъжественост или женственост.

- *Период на новообразувания*, поставящи основите на личностното формиране. В редица изследвания Н. И. Непомняща установява, “че на 6 – 7-годишна възраст се създават марки и прости, но вече обобщени, специфични за дадения човек устойчиви (т. е. запазващи основните си особености и в бъдеще) психологически механизми. Тези механизми започват да играят определяща роля върху формирането на личностните основи на психиката като цяло. Ето защо можем да говорим, че в тази въз-

раст започва формирането на личността” (8, 59).

Характерните за две – седемгодишното дете любопитство и любознателност, формиращата се представа за света, като светоусещане за заобикалящата го среда и самосъзнание за полова принадлежност, въз основа на впечатленията от собственото тяло, обясняват интереса му към взаимоотношенията между полове и многобройните въпроси, които задава, на които очаква или търси отговори. Разнообразните източници, от които децата получават и неумението сами да си обяснят и да разберат видяното, често води до формиране на грешни и неверни представи.

Психологическите предразположения на предучилищната възраст, средствата за богато осведомяване, с които разполага детето на ХХІ век поставят акцент върху въпросите, отнасящи се до половата идентификация и социализация. Те са поставяни и преди, но е необходимо да се разглеждат като съществена неразделна част от цялостното формиране на детето. Нужно е тезата на З. Фройд да намери своето практическо решение. “Твърде ценно е поставянето на органическа връзка на сексуалните и несексуалните преживявания и възможността за преминаване на едното в другото. Това означава, че сексуалността не може да бъде разбрана извън цялостната личност, а лич-

ността – без да се имат предвид нейните сексуални преживявания” (7, 25).

Водени от посочените мотиви и потребностите на съвременните, бъдещи педагози да познаят психосексуалното развитие и отчитат неговите особености при възпитанието на децата от предучилищна възраст си поставихме следните задачи:

1. Да се представят основните концепции, използващи различни подходи при определяне етапите на психосексуалното развитие (З. Фройд, Ж. Пиаже, Л. Колбърг).

2. Да се характеризира детето от предучилищна възраст с оглед психосексуалните му ориентации.

Разглеждаме само основните теории, утвърдили различни научни направления при определяне етапите на психическото развитие и даващи възможност за характеризиране на психосексуалните ориентации на децата от предучилищна възраст.

● **психоаналитичната теория на**

З. Фройд, тъй като чрез познаването ѝ могат да се изяснят механизмите на половата ориентация посредством процеса на идентификация;

● **теорията на Ж. Пиаже за когнитивното развитие**, защото развитието на интелекта е определящо за личностното формиране, т. е. познаването на интелектуалните стадии дава възможност за правилно обяснение на психосексуалните ориентации;

● **теорията на Л. Колбърг за етапите в нравственото развитие**, а нрав-

ствената възпитаност предполага и правилни полови отношения и взаимоотношения между двата пола. Ето защо формирането на полово самосъзнание се намира в най-тясна връзка с нравствената структура на личността.

Психосексуално развитие според З. Фройд

З. Фройд отрежда определяща роля на сексуалността и сексуалното развитие в цялостното психическо развитие на човека. Половото влечение, “либидото”, представлява според З. Фройд източникът на цялата психична енергия на индивида, а всяко емоционално удовлетворение той нарича сексуално (7, 23). З. Фройд разглежда развитието като поредица от различни фази, в които сексуалността има определяща роля и се проявява по различен начин.

Първа фаза – орална (кърмаческа възраст) – Психическото развитие през първата година от живота на детето силно е повлияно от удоволствието от смученето – в началото като удоволствие от храненето, а по-късно и удоволствие – свързано с дразненето на устата и устните, т. нар. ерогенни зони. Устата и устните са първия източник и на познание. Кърмачето “изследва” предметите чрез смукане, близане, хапане, дъвкане и др. Липсата на предмети то замества със смукане на палеца си. С това

са свързани и едни от първите неприятни усещания и преживявания – възрастните ограничават смукането на палеца, защото го отнасят към лошите детски привички. Според З. Фройд кърмачето извършва действия, които нямат друг смисъл, освен получаването на удоволствие.

Втора фаза – анална (ранна възраст) – Източник на удоволствие са ануса и аналната зона. Интересът на детето е насочен към дефекацията и контролирането на този процес. В периода на ранното детство детето се научава да контролира физиологичните си нужди – новообразуване в социалното му развитие. Първите хигиенни навици и свързаните с тях одобрения на възрастните са първите социални прояви и правила в социализацията на малкото дете и ориентацията му в заобикалящата го среда.

Трета фаза – фалическа (възраст 3 – 6 години) – Детето проявява интерес към гениталиите, изпитва удоволствие от тяхното стимулиране. Открива различията между половете, интересува се от анатомичните особености.

Нов етап в сексуалното развитие е Едиповия комплекс, който има решаваща роля както в този, така и в следващите периоди на развитие.

Четвърта фаза – латентна (от 7 години до пубертета) – Приблизително между шестата и осмата година се забелязва застой и регрес в сексуалното развитие, който в благопри-

ятните от гледна точка на обществото случаи може да се нарече латентен период. Латентният период понякога отпада, не е задължително също през него да се прекъсват сексуалните занимания и сексуалният интерес (З. Фройд). Детето проявява интерес към различни области на познанието и междуличностните отношения. Личностното формиране е силно повлияно от връстниците, предпочитат да общуват и играят с деца от своя пол. Силно изразена е идентификацията с родителя от същия пол.

Пета фаза – генитална (от пубертета до половото съзряване) – Възобновява се сексуалния интерес, сексуалното влечение е насочено към представителите от противоположния пол. Проявяват се двете страни на сексуалността – удоволствието от възпроизводството, желанието за потомство.

Когнитивно развитие според Жан Пиаже

Основно ядро, върху което се гради теорията за когнитивното развитие на Ж. Пиаже, е непрекъснатият процес в развитието на детето, преминаващ през различни стадии, всеки от които се характеризира с цялостност. В концептуалните виждания на Ж. Пиаже идеята за развитието на детето се свързва с развитието на интелекта. Интелектуалното развитие е представено в четири стадии,

които се намират в йерархични зависимости – интелектуалните структури на предходния етап са база за развитие на интелекта в следващия стадий. Ж. Пиаже утвърждава виждането, че детето е различно от възрастния – различно е мисленето му, различно е отношението му към света и хората.

Първи стадий – сензомоторен интелект (от раждането до една и половина – две години). В развитието на сензомоторния интелект Ж. Пиаже откроява шест субстадия. развитието на интелекта се проследява чрез усвояване от детето на т. нар. сензомоторни схеми. Първите схеми са единични (праволинейни), стереотипни и се проявяват към 4 – 6 месеца. Във възрастта – 8 – 10 месеца детето обединява елементарните схеми в цялостна. Свързването на средството с целта, според Ж. Пиаже бележи истинския интелект. Между 12 – 18 месеца настъпва диференциране на схемите, които детето самостоятелно използва при нова ситуация. Възрастта 18 – 24 месеца се характеризира с интериоризация на действията, появяват се представите и елементарните форми на символичната игра.

Втори стадий – дооперационален интелект (2 – 7 години). Въз основа на преобладаващите мисловни операции Ж. Пиаже обособява два подпериода в развитието на допонятийния интелект: 2 – 4 и 4 – 7 години. Периодът от появата на езика при-

лизително до четвъртата година може да се определи като първи период в развитието на мисленето. Той може да бъде наречен период на допонятийния интелект, характеризиращ се като предпонятиен, с възникване на “традуктивни” или допонятийни разсъждения (Ж. Пиаже). Детето диференцира обозначаващото от обозначаемото, т. е. усвоява знаковата форма като начин за изразяване. Наблюдаваният процес в индивидуалното разбиране и използване на знаците не се характеризира със цялостност, защото детето все още не може да си служи с всички утвърдени в историческото развитие знакови системи. Ето защо то си изработва свои, които улесняват както усвояването на общоприетите, така и общуването му с другите.

В периода между 4 – 7 години преобладава интуитивното (нагледно) мислене. След четиригодишна възраст мисленето на детето постепенно се освобождава от практическото опериране, използват се образци, които поетапно преминават в обобщени мисли, а това увеличава детската автономност. развитието на интелектуалните структури прави разбираеми за детето отношенията – минало, настояще, бъдеще (но то не винаги ги приема като константни величини – например: родило се е преди баща си). Предоставят му се големи възможности при опознаване на съществуващите реалности. Интелектът на детето се характери-

зира и с егоцентризъм. То възприема и оценява света от своя гледна точка. За него тя е единствена.

Трети стадий – конкретнооперационален интелект (7 – 12 години) – Продължава тенденцията за усъвършенстване на интелектуалните структури – организирани в по-сложни цялости, с по-висока степен на обобщеност. Едновременно с формирането на понятията класове, отношения и числа се конструират и при това успоредно – изходните качествени понятия за време и пространство (9, 149). Като оперира с отношенията между класовете и съответните им подкласове, детето постепенно осмисля не само количествените, но и качествените отношения. Взаимодействията с реалността са освободени от пространствените и времевите ограничения, свойства и отношения между явленията са представени в концептуална форма (11, 74). Детето си служи с логически и математически операции. Постигане на интелекта е изграждането на понятия за съхранение на количество, движение, време, пространство, както и различни времеви и пространствени отношения.

Четвърти стадий – формалнооперационален интелект (след 12 години) – Този стадий Ж. Пиаже определя като хипотетично-дедуктивен. Интелектуалните структури са изградени цялостно, притежават типичните логически свойства (обратимост, рефлексивност, транзитивност). Кон-

струирането на мислите се гради чрез абстрактни понятия, оперира се с хипотези. Разсъжденията са насочени не толкова към реалността, а към бъдещето. Личностното развитие се определя от интелектуалното.

Нравствено развитие според Лоурънс Колбърг

Вижданията на Ж. Пиаже за стадиялното развитие на детето се възприемат и прилагат от Л. Колбърг. При изясняване на нравственото формиране Л. Колбърг поддържа идеята, че за всеки стадий е характерна определена степен на нравствено развитие, която служи за основа на моралното разбиране в следващия етап от развитието. Създадената от Л. Колбърг скала за нравствено развитие съдържа шест стадия, като на всеки един съответства етап от когнитивното развитие.

Първи стадий – ориентация към подчинение, за да се избегне наказание (2 – 7 години). Детето преценява постъпката в зависимост от последиците, а не от побудите, които са я предизвикали. Тя се определя като добра или лоша в зависимост от собствената гледна точка, а не от нравствените правила. Такова поведение е типично егоцентрично. Правилата се спазват за да се избегне наказанието.

Втори стадий – (7 – 12 години). Детето организира поведението си така, че да получи награда. Този тип поведение се характеризира с поста-

вяне на условия: “Ако направя ... ще мога ...”. Детето отличава своите потребности от потребностите на другите, своята гледна точка от тази на другия. Приоритет заемат неговите потребности и собствените гледни точки.

Трети стадий – ориентация към взаимни очаквания и конформизъм (след 12 години). Детето оценява постъпката не само в зависимост от последиците, но и от подбудите. Организира поведението си в съответствие одобрението на другите. Стремехът за получаване на одобрение е регулатор на детското поведение. Добро е това поведение, което носи удоволствие на другите и се одобрява от тях.

Четвърти стадий – ориентация към законност и ред. Детето приема нормите, правилата и законите като абсолютни. Ориентира поведението си спрямо реда и законите, които трябва да спазва, за да не изпита чувство на вина. Поведението се оценява като добро, когато съвпада с моралните норми. Приема се гледната точка на обществото, която не е идентична с тази на групата и вижда своята на индивида.

Пети стадий – ориентация към индивидуални права и демократични закони. Нормите, правилата и законите в дадено общество се приемат и поддържат, дори и да са различни от правилата на групата и индивида. Детето осъзнава, че реда, правилата и ценностите в обществото

са относителни, специфични за дадена група. Но съществуват и неотносителни ценности, като правото на живот и правото на свобода, които трябва да се поддържат и защитават във всяко общество.

Шести стадий – ориентация към универсалните морални принципи. Универсалните принципи са свързани със справедливостта, равенството и човешките права, уважението и достойнството на всеки човек. Но както Л. Колбърг смята, те не могат да бъдат осъзнати и прилагани от всички, само някои личности достигат до степен на осъзнатост.

Шестстепенната структура на Л. Колбърг показва зависимостта на нравственото формиране от интелектуалния потенциал на детето, но не е възможно постигане на тъждественост между интелектуално и нравствено развитие (пет и шест стадий). Според автора подобна зависимост съществува между познавателното и половото развитие. Половата идентификация се свързва с началото на овладяване на езика. Към двегодишна възраст детето се самоопределя като момче или като момиче. Въз основа на когнитивното самоопределение то започва да оценява положително онези действия и форми на поведение, които съответстват на неговата пола принадлежност. Процесът на половата ориентация между 2 – 7 години се характеризира със съотнасяне на собственото поведение към общоприетите пра-

вила, присъщи на неговия пол. Що се отнася до стереотипите на поведение и ценностите на представителите на двата пола според Л. Колбърг те се изграждат върху представите на децата за ролята на мъжа и жената и мястото им в обществото.

Макар да отреждат приоритет на определено структурно ядро в концепциите на разглежданите автори е застъпена идеята за зависимостта на всеки следващ етап в личностното развитие от базисните формирования на предходния. Такива закономерности са характерни и за половото развитие и самоосъзнание на детето.

Характеристика на детето от предучилищна възраст с оглед психосексуалните му ориентации

Две-тригодишното дете се запознава с тялото си, придобива представа за него, в това число и за половите органи. Много често при това опознаване се стига до игра с половите органи. Трябва да се знае, че тези игри имат познавателен, а не еротичен характер (Х. Грасел). Приемаме и поддържаме тезата на Х. Грасел, защото любопитството и интереса към непознатото водят детето към изучаване на собственото му тяло. Преустановяването на такива игри се постига чрез пренасочване на детския интерес към други занимания – играчка, разговор, съвместна игра и др. Ако детето проявява повишен интерес към половите си ор-

гани е необходимо да се изяснят причините за това. Те могат да бъдат хигиенни (ежедневен тоалет), здравословни (възпаление на външните полови органи), педагогически (дефицит в общуването, хиподинамия).

На две години детето знае своя пол, но не го осъзнава и не може да обоснове неговата атрибуция. Към тригодишна възраст открива половете различия (полови органи). Задава въпроси за анатомичните особености на двата пола. Представите за пола принадлежност се изграждат предимно върху външни атрибути на пола (облекло, прическа, играчки). Несъвършенството на психическите процеси – конкретността на представите, мисленето и паметта, неосъзнатостта на времевите отношения обуславят и половото съзнание на детето – допуска смяна на пола; твърди, че се е родило преди своите родители и др. Поставя и първия въпрос за произхода на децата “Откъде съм дошъл?”, “Как съм се появил?”.

Психосексуалната ориентация на 2 – 3-годишните деца се характеризира с възприемане и представа за собственото тяло; междуличностни отношения, които се изграждат по подражание на най-близките възрастни; недиференцирани по полов признак маскулинни и феминни качества.

Сферата на познанието при трипетгодишните деца се разширява и те се интересуват не само от особеностите на своето тяло, но и от телесните особености на другия пол.

Към четири – пет години детският интерес е насочен към другия пол – анатомични различия, взаимно подражание между момичета и момчета на някои физиологични функции. Интересът към другия пол може да се прояви и като взаимно разглеждане и опипване, едностранни и двустранни игри с половите органи.

На 3 – 4 години процесът на полово идентифициране обикновено завършва (Т. Бостанджиев). Четири – петгодишните деца определят по различни признаци своята и чуждата принадлежност, освен външните атрибути те я асоциират и с определени соматични особености (облик на тялото, включително гениталиите), полови взаимоотношения и някои типични за пола качества. Междупersonностните отношения между момчета и момичета се наблюдават и проявяват най-вече в игрово общуване, в игрите “мама и татко”, “семејство”, “чичо доктор”, наречени от някои автори “сексуални игри” (А. Кинзи, И. Кон, Т. Бостанджиев и др.) Детската любознателност намира израз и в настойчивото поставяне на въпроса за произхода от всички деца и неговото разширяване за раждането “Как децата излизат от корема на мама?”. Детето изказва желание за братче или сестриче. В този период се появява и първото чувство на ревност, ако в семейството се роди помалко дете.

Половата ориентация на 3 – 5-годишното дете се изразява в разши-

ряване на представите за анатомичните различия между двата пола; взаимоотношенията са ориентирани и към представителите на другия пол – най-вече в игрите, в които проявяват някои, характерни за половата роля – качества.

В периода пет – седем години осъзнаването на половата принадлежност се допълва с усвояване на половата социална роля. При това възниква потребност да се получи признание за идентичността на избрания пол и от други лица и на първо място от референтната група (Т. Бостанджиев). При определяне на пола детето използва комплекс от особености и поведенчески качества. Ново в половата типизация е появата на характерни за пола качества, които се наблюдават в детските игри – нежност, гальовност, кокетство при момиченцата, сила и кавалерски прояви при момченцата. В игрите и в общуването си 6 – 7-годишните деца проявяват и чувство на ревност. Детският флирт има типичен за възрастта израз – разменят се любимии играчки и предмети. Психическите новообразувания, по-богатият познавателен и социален опит на детето разширяват въпросите – за развитието на човека (зачеване, раждане, живот), за взаимоотношенията между мъжете и жените. Ако не получат навременни и научни обяснения създават свои теории за оплождането и раждането или търсят други източници за осведомяване.

Половата ориентация на 5 – 7-годишните деца е комплексно образувание от представи и понятия за анатомичните особености на двата пола, възникват първите симпатии и приятелство между момчета и момичета, формирани са представи за маскулинно и феминно поведение и личностни качества.

Следователно психосексуалните ориентации на детето от предучилищна възраст е необходимо да се разбират като естествен процес в познавателно-социалното, емоционално-естетическото и личностното му формиране.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бостанджиев, Т.* Сексология. Университетско издателство "Св. Кл. Охридски", С., 1994.
2. *Бостанджиев, Т.* Семейно и полово възпитание. Издателство на ОФ, С., 1981.
3. *Бостанджиев, Т.* Култура на половото общуване. Мед. и физкултура, С., 1986.
4. *Грасел, Х.* Говорите ли за това с вашите деца? С., 1969.
5. *Енциклопедия по психология.* Под ред. Реймънд Дж. Корсини, превод от англ. ез., Наука и изкуство, С., 1998.
6. *Колесов, Д.* Беседи за половото възпитание. С., 1988.
7. *Кон, И.* Въведение в сексологията. С., 1990.
8. *Непомяняща, Н. И.* Становление личности ребенка 6 – 7 лет. М., 1992.
9. *Пиаже, Ж.* Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Логика и психология. М., Просвещение, 1992.
10. *Речник по психология.* Превод от немски език, 4 изд., Наука и изкуство, С., 1989.
11. *Стаматов, Р.* Детска психология. Изд. къща "Хермес", Пловдив, 2000.
12. *Фройд, З.* Въведение в психоанализата. Наука и изкуство, С., 1990.
13. *Фройд, З.* Детската душа. Евразия, С., 1993.

PSYCHOSEXUAL ORIENTATIONS OF THE CHILDREN UNDER SCHOOL AGE

RENI HRISTOVA

Summary

There is a dependence between sexual and psychical development, which is established from many theoretical and experimental researches. Because of it the sexual education has to be an element of the complex and dynamic system of education not only for the students but also for the children under school age.

Psychosexual orientation as a complex of aims, norms and techniques relevant to the acquire of the typical sex behavior we find it necessary to be set up as early as the first years of the childhood.

In the article is treated different approaches of determination the stages of the psychosexual development (S. Freud, Y. Piaget, L. Kohlberg). We clarify the connection between psychical and sexual development of children under school age and describe their psychosexual orientation.